

§ 17. Грамадства і эканоміка беларускіх зямель у IX–XIII стст.

НАТУРАЛЬНАЯ ГАСПАДАРКА ДЗЯЦІНЕЦ ЖЫВЁЛАГАДОЎЛЯ ПАСАД ДАНИНА «ВЕРВ» САБОР КНЯЗЬ ГАНДАЛЬ ПАЛЮДДЗЕ ЗЕМЛЯРОБСТВА ПАГОСТ РАМЯСТВО ГАНДАЛЬ

1. Структура грамадства. Роля абшчыны. У IX–XIII стст. насельніцтва беларускіх зямель дзялілася на свабоднае і залежнае. Сярод свабоднага насельніцтва былі групы людзей, якія адрозніваліся ўзроўнем свайго багацця, характарам дзейнасці.

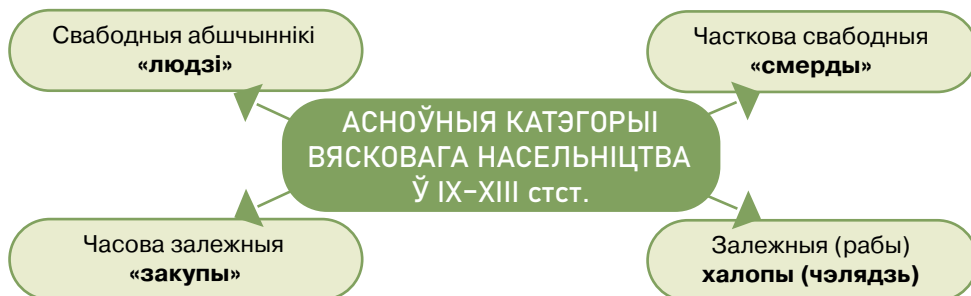
Найвышэйшае становішча ў грамадстве займалі князі. Да пануючага пласта грамадства належалі племянная знаць і баяры (пачаткова княжацкія дружынікі, пазней яны сталі землеўласнікамі). Іншай дастаткова ўплывовай праслойкай грамадства былі купцы і *госці* — тыя, хто займаўся міжнародным гандлем.

Найбольш шырокі пласт насельніцтва складалі свабодныя абшчыннікі — *людзі*. Асобнай часткай землеўласнікаў, якія непасрэдна залежалі ад князя, былі *смерды*. Яны валодалі асабістай свабодай, але зямля, на якой працавалі, належала князям. Смерды з’яўляліся асноўнымі падаткаплацельшчыкамі і складалі аснову апалчэння.

Бяспраўнай катэгорыяй насельніцтва былі *халопы (рабы)*, якія з’яўляліся ўласнасцю сваіх гаспадароў. Галоўнай крыніцай іх папаўнення быў палон. Існавалі і іншыя групы асабіста залежных людзей, але іх залежнасць насіла часовы характар. Да гэтай

Асноўныя катэгорыі насельніцтва

катэгорыі належалі *закупы*, што трапілі ў залежнасць, узяўшы пазыку («купу»), якую павінны былі адпрацоўваць у гаспадарцы пана, пакуль не вернуць.

Роля абшчыны

Успомніце, чаму абшчына ва ўсходніх славян атрымала назву «верв».

Асаблівае месца ва ўсходніх славян займала суседская абшчына — *верв*. На беларускіх землях у эпоху Сярэднявечча яна з'яўлялася ніжэйшым звяном сацыяльнай арганізацыі. Для яе былі характэрныя агульная тэрыторыя пражывання, агульнае землекарыстанне, абшчынныя органы кіравання. Абшчына рэгулявала ўзаемаадносіны паміж яе членамі, абараняла іх ад самавольства палітычнай улады, спрыяла падтрыманню маёмаснай роўнасці. У ёй існавала кругавая адказнасць за злачынствы абшчыннікаў, рэалізацыю патрабаванняў дзяржаўнай улады (выкананне павіннасцей, выплату падаткаў, збор апалчэння).

Зараджэнне феадальных адносін

Успомніце, як ва ўсходніх славян называўся працэс збору даніны.

2. Асаблівае развіццё гаспадаркі. Напачатку XIII ст. на беларускіх землях адбываўся паступовы пераход ад родаплемянных адносін да феадальных. Найбольшай каштоўнасцю з'яўлялася зямля, вярхоўным яе ўласнікам у дзяржаве лічыўся князь. Свае і дзяржаўныя патрэбы ён задавальняў за кошт падуладнага насельніцтва шляхам збору *даніны*.

Асноўныя заняткі насельніцтва

На беларускіх землях панавала *натуральная гаспадарка*. Асновай эканомікі было земляробства. Паступова ўдасканальваліся прылады працы, спосабы апрацоўкі зямлі. На змену падсечна-агнявому зем-

ляробству прыйшло ворнае. Асноўнай прыладай працы земляробаў стала драўлянае рала з жалезным наральнікам. Выкарыстоўвалася папарная сістэма ў выглядзе двухполля, пазней трохполля. Разам з тым на поўдні Беларусі, у Прыпяцкім Палессі, дзе было шмат балот і густыя лясы, працяглы час захоўвалася падсечна-агнявая сістэма земляробства.

Чым адрознівалася ворнае земляробства ад падсечна-агнявога?

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Найбольш пашыранымі збожжавымі культурамі, якія вырошчвалі нашы продкі ў Сярэднявеччы, былі проса, жыта, пшаніца, авёс, ячмень. Іх пасевы і цяпер займаюць значнае месца ў раслінагадоўлі Беларусі, гарантуюць харчовую бяспеку і забяспечваюць экспартны патэнцыял краіны.

Спрадвеку крупы складаюць аснову харчавання чалавека, робяць яго рацыён збалансаваным, сытным і паўнаватасным.

Вызначце, з якіх збожжавых культур зроблены крупы, што ёсць у рацыёне кожнага беларуса.

Маніяны
крупы

Аўсяныя
крупы

Груца

Ячныя
крупы

Проса

Апроч земляробства нашы продкі займаліся садаводствам, вырошчваннем гародніны, гадоўляй розных відаў жывёл (буйной рагатай жывёлы, свіней, коней), а таксама птушкагадоўляй. Значную ролю ў жыцці ўсходніх славян адыгрывалі промыслы (паляванне, бортніцтва, рыбалоўства і інш.). Развіваліся рамёствы.

Шматукладнасць
эканомікі

Сельскае рамяство

Пашырэнне кола
рамесніцкіх
спецыяльнасцей
у гарадах

Як называліся рамеснікі, якія займаліся вырабам і апрацоўкай шкур?

У IX–XI стст. на беларускіх землях суіснавалі тры эканамічныя ўклады: аджылы *родаплемянны* (галоўны яго перажытак — абшчына (верв)), *рабаўладальніцкі*, што не атрымаў значнага пашырэння, і *феадальны*, які толькі зараджаўся.

3. Развіццё рамёстваў. Першапачаткова ўсе неабходныя ў побыце рэчы вырабляліся ў кожнай сялянскай сям'і. Напрыклад, амаль усе жанчыны займаліся прадзеннем і ткацтвам. Больш складаныя рэчы выраблялі вясковыя рамеснікі — кавалі, ганчары, бондары і іншыя. Паступова рамяство аддзялілася ад сельскай гаспадаркі і большая частка рамеснікаў сканцэнтравалася ў гарадах.

Гарадское рамяство падзялілася на мноства спецыяльнасцей. Так, кавальствам у XII ст. займаліся збройнікі, шчытнікі, цвікары. Ад кавалёў аддзяліліся домнікі, якія «варылі» жалеза. Сапраўднай віртуознасці дасягнулі ювеліры — «кавалі медзі і срэбру». Масавыя знаходкі прадметаў кавальскага рамяства — нажоў, цвікоў, замкоў, ключоў — сведчаць пра іх выраб на продаж. Найвышэйшага майстэрства дасягнулі збройнікі: вырабленыя імі мячы, кальчугі, шчыты і шлемы высока цаніліся ў еўрапейскіх краінах.

Багатыя лясныя ўгоддзі, даступнасць драўніны спрыялі развіццю рамёстваў, звязаных з апрацоўкай дрэва. Паўсюдна вялася апрацоўка косці, з якой рабілі прадметы побыту і прылады працы (праколкі, ручкі нажоў, гузікі, шахматы, грабяні).

У IX ст. з'явілася ганчарнае кола, абпальванне посуду рабілася ў спецыяльных горнах. У XII ст. у многіх гарадах, у тым ліку ў Ізяслаўлі, Тураве, Пінску, Мсціславе, пачаўся выраб паліўнай (пакрытай глазурай) керамікі. Апроч посуду ганчары выраблялі і дзіцячыя цацкі, якія разам са сваёй асноўнай функцыяй закліканы былі адганяць злых духаў. Асобную катэгорыю гліняных вырабаў

складалі прасліцы — спецыяльныя грузікі для верацяна. У канцы X ст. з’явілася шкловытворчае рамяство.

У цэлым рамеснікі дасягнулі ўзроўню майстэрства, максімальна магчымага пры наяўнасці прымітыўных прылад працы і тэхналогій. Майстры маглі прапанаваць свае вырабы для гандлю з суседнімі краінамі.

4. Шляхі ўзнікнення і функцыі старажытных гарадоў Беларусі. Адрэзненне рамяства і гандлю ад земляробства прывяло да ўзнікнення гарадоў. Шляхі іх фарміравання былі розныя. Пра гарады варта казаць толькі пасля ўзнікнення дзяржавы. Дзяржаўная ўлада выкарыстоўвала ўмацаваныя гарадзішчы для сваіх мэт — яны рабіліся месцамі размяшчэння княжацкага прастола або прадстаўнікоў князёў, збору падаткаў і даніны. Так гарады ператвараліся ў адміністрацыйныя цэнтры. Згаданыя гарадзішчы маглі быць племяннымі цэнтрамі.

Яшчэ адзін магчымы шлях звязаны з развіццём месцаў для гандлю. Гэтыя своеасаблівыя гандлёвыя «факторыі» мелі агульныя прыкметы: уладкаванне на найважнейшых гандлёвых шляхах, наяўнасць трывалых умацаванняў, значная плошча паселішча, мабільнасць і поліэтнічнасць насельніцтва. Існавалі і іншыя шляхі ўтварэння гарадоў.

Пісьмовыя крыніцы фіксуюць існаванне на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XIII ст. звыш 30 гарадоў. Найстаражытнейшым і найбуйнейшым сярод іх быў Полацк (862 г.). Гарады таго часу ў асноўным складаліся з умацаванага *дзяцінца* і рамесна-гандлёвага *пасада*, дзе знаходзіўся *рынак*. Пасля прыняцця хрысціянства ў цэнтры будавалі *сабор* — галоўны гарадскі храм. Насельніцтва гарадоў складалі знатныя людзі (князь, дружыннікі, баяры), іх дамачадцы і слугі, а таксама рамеснікі і гандляры (купцы).

Што такое «плінфаробства»?
Да якога віду рамяства яно адносіцца?

Шляхі фарміравання гарадоў

з племянных цэнтраў

з пунктаў збору даніны

па рашэнні князёў

з паселішчаў гандляроў і рамеснікаў

з памежных крэпасцей

Шляхі ўзнікнення гарадоў

Асноўныя часткі горада

Паводле якога крытэрыю вызначаецца афіцыйная дата заснавання горада?
Назавіце гарады Беларусі, якія адзначылі тысячагоддзе.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Археалагічны музей «Бярэсце» — унікальны, адзіны ў Еўропе музей сярэднявечага ўсходнеславянскага горада. Галоўным яго экспанатам з'яўляецца археалагічны раскоп, які займае плошчу 1118 м². На глыбіні 4 м знаходзіцца частка рамеснага квартала — 28 драўляных жылых і гаспадарчых пабудов, дзве вулічныя брукаванкі, частакол, рэшткі глінабітных печы.

Вывучыце інфармацыю на афіцыйным сайце музея і выканайце заданні.

1. На старонках якога летанісу і калі ўпершыню згадваецца Бярэсце?
2. Да якога стагоддзя належыць дадзены архітэктурны раскоп?
3. Якая структурная частка горада прадстаўлена ў музеі?
4. Прывядзіце 2–3 цікавыя факты з гісторыі гэтага музея.
5. Апішыце ўсходнеславянскі сярэднявечны горад.

У XI–XIII стст. гарады на тэрыторыі Беларусі з'яўляліся абарончымі пунктамі, адміністрацыйнымі цэнтрамі асобных княстваў і валасцей, а таксама рэлігійнымі, культурнымі, рамеснымі і гандлёвымі цэнтрамі.

Напрамкі
знешняга гандлю

5. Характар і змест гандлю. Археалагічныя знаходкі сведчаць пра высокі ўзровень развіцця рамяства ў гарадах у XII–XIII стст., што, у сваю чаргу, спрыяла развіццю гандлёвых адносін.

Княствы, якія сфарміраваліся на беларускіх землях, падтрымлівалі разнастайныя сувязі з многімі краінамі Усходу і Захаду. Напрыклад, Полацкае княства ўсталявала трывалыя сувязі са скандынаўскімі краінамі. Невыпадкава назва «Полацк» (у форме «Полтэск'ю») трапіла ў скандынаўскія сагі.

У асноўным замежныя тавары траплялі на беларускія землі з поўдня, з гарадоў Паўднёвай Русі, пераважна з Кіева. У сваю чаргу, Кіеў быў звязаны з Паўночным Прычарнамор'ем і Візантыяй. Так, у беларускіх гарадах — Новагародку, Менску, Полацку, Віцебску, Бярэсці — знойдзены прывезеныя з поўдня шкляныя бранзалеты, пацеркі, пярсцёнкі, посуд, у тым ліку амфары з віном і алеем. З каўказскага самшыту на беларускіх землях выраблялі грабяні. Шкляны і фаянсавы посуд, дарагія тканіны (у тым ліку шаўковыя) прывозіліся з усходніх краін і Візантыі. Прыбалтыка і Ноўгарад Вялікі выступалі пасрэднікамі ў гандлі з Заходняй Еўропай.

Што аб'ядноўвала гэтыя гандлёвыя шляхі?

Чаму іх па праве можна назваць міжнароднымі? Якую ролю для насельніцтва беларускіх зямель адыгрываў шлях «з варагаў у грэкі»?

Міжнародныя гандлёвыя шляхі

У сваю чаргу, з тэрыторыі Беларусі вывозілі футра, мёд, воск, смалу, лён, жалезныя замкі, зброю і жывёлу. Пра добра наладжаны гандаль сведчаць знаходкі шалёў і гірак да іх.

Развіццю гандлю спрыялі міжнародныя гандлёвыя шляхі. Найбольш вядомы гандлёвы шлях Высокага сярэднявечча — «з варагаў у грэкі» — вёў проста да спадкаемніцы Рымскай імперыі — Візантыі. Асноўны рух ішоў ад Балтыйскага мора праз Заходнюю Дзвіну, затым волакам — на Дняпро і далей у Чорнае мора. У сувязі з пастаяннымі набегамі качэўнікаў Паўночнага Прычарнамор'я, а таксама захопам у пачатку XIII ст. крыжакамі Канстанцінопаля шлях страціў сваё значэнне.

Развіццё грашовага абарачэння

Актыўны знешні гандаль спрыяў развіццю грашовага абарачэння. Пра выкарыстанне ў старажытнарускі перыяд арабскай манеты — дырхема, а пасля еўрапейскіх дэнарыяў сведчаць знойдзеныя скарбы. Сярод найбуйнейшых — манетны скарб «Казьянка» каля Полацка (больш за 7,5 тыс. манет), які быў схаваны ў сярэдзіне X ст.

СІСТЭМА ГРАШОВАГА АБАРАЧЭННЯ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ У IX–XIII стст.

Дырхем
манеты з Арабскага
халіфату

Дэнарый
манеты краін
Заходняй Еўропы

Безманетны перыяд
шкуркі пушных звяркоў,
срэбраныя зліткі (грыўны)

IX–X стст.

канец X — XI ст.

канец XII — XIII ст.

На тэрыторыі Беларусі ў станаўленні грамадства і эканомікі адбываліся працэсы, характэрныя і для іншых рэгіёнаў свету. Развіццё рамястваў, гандлю, наладжванне трывалых сувязей з еўрапейскімі і ўсходнімі краінамі стваралі ўмовы для станаўлення феадальных адносін.

калі ў свеце...

X–XIII стст. — бурны рост гарадоў і гарадскога насельніцтва ў Заходняй Еўропе

на тэрыторыі Беларусі...

X–XIII стст. — узнікненне першых гарадоў — адміністрацыйных, абарончых і гандлёва-рамесных цэнтраў

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце структуру ўсходнеславянскага грамадства ў IX–XIII стст.
2. Раскрыйце ролю абшчыны ў жыцці ўсходніх славян.
3. Якія віды рамяства найбольш паспяхова развіваліся ў гарадах у X–XIII стст.?
4. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, назавіце пяць гарадоў, што ўзніклі ў IX–XIII стст., даведайцеся даты іх заснавання і шляхі фарміравання. Укажыце версіі паходжання назваў дадзеных населеных пунктаў.
5. Растлумачце ўзаемасувязь паміж развіццём рамяства і пашырэннем гандлёвых адносін. Што характэрна для гандлю ў IX–XIII стст.?